

21. Подолянин. Розмова з виборцем // Громадська думка. — № 81. — 11.04.1906. — С. 2.
22. «Правовий порядок» на виборах // Громадська думка. — № 65. — 21.03.1906. — С. 3.
23. Російський державний історичний архів, ф. 1327, оп. 1, 1905, № 116. Сведения о выборах по Киевской губернии, 15 Апреля 1906 – 28 Апреля 1906 г., 144 арк.
24. Російський державний історичний архів, ф. 1327, оп. 1, 1905, № 32. Дело особого Делопроизводства по выборам в Государственную Думу (Подольская губерния), 205 арк.
25. Російський державний історичний архів, ф. 1327, оп. 1, 1 ГД, № 8, 11 арк.
26. Російський державний історичний архів, ф. 1278, оп. 1, № 769. Записка Н. Н. Маркова об отзывах в русской и иностранной печати об учреждении Гос. Думы.
27. Реснт О. П. Українці у Державній Думі Російської імперії / О. П. Реснт // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — 2009. — № 16. — С. 318–335.
28. Усманова Д. Ораторика в революційному законодавчому зборі: риторический портрет Государственной думы 1-го и 2-го созывов (1906–1907) / Д. Усманова // Ab Imperio. — № 1. — 2014. — С. 127–156.
29. Шингарьов І. Робітничий та професійний рух у Києві 1905-1907 рр. / І. Шингарьов // 1905 рік у Києві та на Київщині: зб. ст. та спогадів / За ред. В. Манілова, Г. Маренка. — Х. : Держвидав України, 1926. — С. 58–109.
30. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII — початок XX ст.) / Н. О. Щербак. — К. : Ризографіка, 2005. — 616 с.
31. В. Wybory na Wołyniu // Dziennik Kijowski. — № 61. — 16.4.1906. — С. 1.
32. Hillis F. Children of Rus': Right-Bank Ukraine and the Invention of a Russian Nation / Hillis F. — Cornell University Press, 2013. — 219 p.
33. Howe P. J. Electoral Institutions and Ethnic Group Politics in Austria, 1867–1914 / P. J. Howe // Nationalism and Ethnic Politics. — № 16. — 2010. — P. 164–191.
34. Mioduszewski I. Echa wyborów Kijowskich / I. Mioduszewski // Dziennik Kijowski. — № 70. — 27.04.1906. — С. 2–3.
35. Mommsen W. J. Max Weber Gesamtausgabe. Band 1/10: Zur Russischen Revolution von 1905 / Mommsen W. J. Weber M., Dahmann D. — Tübingen : Mohr Siebeck, 1989.
36. Т. М. Wybory na Rusi. Kamieniec Podolski 28 marca / Т. М. // Dziennik Kijowski. — № 51. — 5.4.1906. — С. 3.
37. Wybory na Wołyniu // Dziennik Kijowski. — № 61. — 16.4.1906. — С. 1.

Ю. В. Хитровська

УДК: 266.3(09)(477-25)«1908»

ОСНОВНІ ПІДСУМКИ ТА ЗНАЧЕННЯ IV ВСЕРОСІЙСЬКОГО МІСІОНЕРСЬКОГО З'ЇЗДУ 1908 р. (М. КИЇВ) У КОНТЕКСТІ КОНФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ САМОДЕРЖАВСТВА

Спираючись на архівні документи й матеріали та спеціальну наукову літературу, автор статті аналізує результати IV Всеросійського місіо-

нерського з'їзду 1908 р. в м. Києві, його значення в контексті церковної політики царського уряду.

Ключові слова: російське самодержавство; місіонери; секти; православ'я; IV Всеросійський місіонерський з'їзд.

Используя архивные документы и материалы, а также специальную научную литературу, автор статьи анализирует результаты IV Всероссийского миссионерского съезда, который происходил в 1908 году в г. Киеве, его значение в контексте конфессиональной политики царского правительства.

Ключевые слова: российское самодержавие; миссионеры; секты; православие; IV Всероссийский миссионерский съезд.

The author of this article analyses the results and importance of the 4th All-Russian missionary's congress, which was in 1908 year in Kyiv, in context of church policy of the Russian government. For the investigating this problem author used scientific literature, archives documents and the materials of the periodical press.

1905–1906 years, during probability of the reforms was too high, displayed, that independently realize any constructive reform's program the Russian Orthodox Church does not be able. It had status the state church and had not inside monolithic character. That is why the Council couldn't be the decision of all problems of state Russian Orthodox Church that historical period.

The basic idea of this article is that the IV All-Russia missionary's congress showed that nothing changed in the church policy of the Russian government even after the revolution events during 1905–1907 years. This missionary's congress appealed to Orthodox clergy and missionaries to use all means that government to limit the freedom of religion in the country. Those kind decisions led to new aggravation the religion situation in empire. The religion question was one of the causes that led to fall the Russian empire.

Keywords: Russian autocracy; missionary; sects; the Orthodox; the 4th All-Russia missionary's congress.

Метою статті є неупереджений глибокий аналіз основних підсумків та значення IV Всеросійського місіонерського з'їзду 1908 р. (м. Київ), їх розгляд у контексті конфесійної політики російського самодержавства. Цю проблематику історики спеціально не студіювали. Лише окремі її аспекти віддзеркалились у науковій літературі. Для її дослідження автор опрацював і залучив архівні документи й матеріали, а також ґрунтовні наукові розвідки, зокрема монографії В. Скворцова і Г. Надтоки, а також фундаментальні праці «Історія релігії в Україні (Протестантизм в Україні)», «Русское православие: веки истории».

Законодавство Російської імперії початку ХХ ст. загалом декларувало віротерпимість, однак панівною церквою в цій державі залишалася саме Російська православна. Послідовників усіх інших конфесій царські урядові кола терпіли, але за обов'язкової умови: щоб ті не порушували прав офіційного віросповідання й ні в якому разі не сприяли переходу православних у свою віру. Особливо самодержавство переймалося зростанням впливу в імперії євангельсько-баптистського руху.

На початку 1900-х рр. активізація боротьби за свободу віри та совісті як з боку євангельських вірян, так і з боку прогресивної громадськості Росії, сприяла певним позитивним наслідкам. Так, 26 лютого 1903 р. побачив світ маніфест, у якому йшлося про необхідність зміцнити безумовне виконання державною владою принципів віротерпимості, задекларованих в основних законах Російської імперії. Положення цього маніфесту було розвинуто в Іменному указі Сенату від 12 грудня 1904 р. В ньому, зокрема, наголошувалося на тому, що слід переглянути законодавство щодо іновірців, а також на усуненні «усякого прямо в законі не встановленого утиску» [1, с. 360]. 17 квітня 1905 р. побачив світ Іменний указ «Про зміцнення принципів віротерпимості», а 17 жовтня 1905 р. — маніфест «Про дарування населенню непорушних основ громадянської свободи на засадах дійсної недоторканності особи, свободи совісті, слова, зібрань та союзів» [1, с. 360]. 3 грудня 1905 р. міністерство народної освіти видало спеціальний циркуляр директорам народних училищ про термінове скасування адміністративних розпоряджень про обмеження прав старообрядців і так званих сектантів у їх перебуванні на державній і громадській службі, посиляючись на спеціальне положення Комітету міністрів від 17 квітня 1905 р. [7, арк. 1]. 17 жовтня 1906 р. вийшов Іменний височайший указ, який встановлював порядок створення й діяльності громад іновірців, а також визначав їхні права та обов'язки [1, с. 360].

Царські маніфести та закони про свободу совісті й віросповідання, що побачили світ протягом 1905–1906 рр., роз'яснювалися відповідними циркулярами і постановами міністерства внутрішніх справ, міністерства юстиції та Найсвятішого Синоду. Нові законодавчі акти ці державні інституції розтлумачували так, що держава все ще зберігає право контролю за віросповіданням тієї чи іншої людини і монополію релігійної пропаганди виключно за православною церквою, яка, таким чином, домінувала в релігійному житті Росії.

Виходячи з того, що православна місіонерська діяльність наштовхувалася на серйозну організовану протидію сектантів та старообрядців, котрі намагалися широко використовувати в своїх цілях царські маніфести 1905 р., місіонерські організації шукали нові засоби для поновлення ак-

тивного наступу на іновірів. Так, 1908 р. Найсвятіший Синод видав нові правила для облаштування внутрішньої місії, що значно відрізнялися від правил 1888 р.: не змінюючи сутності місіонерства, вони закликали місіонерів діяти дещо поміркованіше. Відтепер наголос у місіонерській діяльності робився на «увіщувальних бесідах», під час яких рекомендувалося публічно розбирати й виявляти шкідливий вплив сектантських учень. Відтепер більше уваги зверталось на відкриття місіонерських шкіл (зокрема й жіночих), церковних хорів і різні форми індивідуального впливу на колишніх православних вірян, котрі перейшли в сектантство. Саме тоді вперше було порушено питання про необхідність обліку сектантів по єпархіях і запропоновано засоби, спрямовані на краще вивчення сектантських ідеологій [3, с. 447]. Найвищі церковні й місіонерські кола стверджували, начебто уряд «не догледів» і допустив «приниження православної церкви», яке виявилось в тому, що неправославні конфесії й навіть старообрядці одержали більше юридичних прав і домоглися ліпшого облаштування парафій та общин, аніж панівне віросповідання. Місіонерські кола були вкрай стурбовані активізацією діяльності сектантів після маніфесту 1905 р., особливо баптистів, головні осередки яких діяли в Києві, Харкові, Одесі, Москві та Петербурзі. Найбільше місіонерів обурювало те, що сектантські молитовні зібрання приналежали багатьох ремісників і селян, котрі приїздили в міста на заробітки, солдат, молодь (гімназистів, студентів), а також, що сектанти майже безперешкодно відкривали школи, видавали журнали та брошури, в яких викладали основи своїх віровчень. До того ж місіонерські кола переймалися й сектантськими з'їздами: штурно-баптистськими в Астраханці Таврійської губ. та в Ростові-на-Дону 1906 р., в Петербурзі — на початку 1907 р., адвентистські в Олександрові — 1905 р. та під Києвом — узимку 1906 р. [4, с. 445–446]. Помітні успіхи сектантів місіонери пояснювали занепадом церковно-парафіяльного життя в країні, незадовільним станом богослужбової практики, поганим матеріальним і морально-психологічним станом православного духовенства, а також недостатньою дієвістю православних місій. Ось чому постало питання про негайне посилення місіонерської діяльності, долучення здібних і досвідчених місіонерів до вироблення нових прийомів полемічного й апологетичного впливу на вірян. Проте вищі церковні кола так нічого і не зробили для підвищення ролі та значення православної місії. Тому на з'їздах православного кліру деяких єпархій було вирішено закрити місіонерські вакансії.

Саме в такій складній ситуації й було скликано IV Всеросійський місіонерський з'їзд 1908 р. в м. Києві [2, с. 98]. Йому передувало спеціальне розпорядження Найсвятішого Синоду від 30 квітня 1908 р., котре ви-

знавало корисним таке зібрання й затвердило порядок його скликання, що передбачав: 1) провести засідання з'їзду з 12 по 26 липня 1908 р., запровадивши взяти в ньому участь єпархіальних преосвящених або вікаріїв, не менше за двох осіб від кожної єпархії, а краще — єпархіальних місіонерів, які б були добре обізнані з місцевим «розколом» і сектантством, а також викладачів історії «розколу» й сектантства, що працюють у місцевих духовних семінаріях; 2) надати делегатам повну інформацію про стан «розколу», сектантства та будь-якого іновір'я, відповідно до проблем, що мали дискутуватися на з'їзді, згідно з затвердженою програмою, і доручити їм письмово викласти думки як щодо складеної програми, так і щодо інших питань, котрі їх хвилюють; 3) дати доручення митрополиту Київському взяти під опіку проведення з'їзду і створити спеціальну комісію з його підготовки [6, арк. 3–3 зв.].

Коло питань, котрі підлягали обговоренню на IV Всеросійському місіонерському з'їзді, було розподілено на такі відділи: 1) історичний відділ, на якому розглядалися дослідження віровчень і способів пропаганди всіх напрямів сектантства (штундо-баптизму, адвентизму, молоканства, духовборства, хлистівщини та інших) у Росії, а також питання, що стосувалися діяльності римо-католицької церкви на території імперії, зокрема кількісного зростання переходів із православ'я в католицизм, форм і засобів католицької пропаганди, діяльності католицьких братств, спрямованої проти православної конфесії, окремо мало розглядатися старообрядництво, зокрема його стан на початок ХХ ст., пропаганда «розколу», вплив віросповідних законів 1905–1906 рр. на функціонування старообрядництва й інші; 2) апологетико-полемічний відділ, куди було винесено поліпшення полеміки православних місіонерів із сектантами, протестантами, католиками, іудеями, а також окремо виносилася сутність соціал-демократичного вчення, його цілі, визначення завдань православної місії в боротьбі з ним; 3) організаційний відділ, де, зокрема, з'ясовувалися організація православної місії при монастирях, у військових частинах, на шляхах, створення шкіл і спеціальних курсів підготовки місіонерів, створення місіонерських з'їздів для парафіяльних пастирів, видання місіонерської літератури, ставлення православної церкви до злочинів проти віри й т. ін. [6, арк. 4–6 зв.].

На IV Всеросійському місіонерському з'їзді були присутні понад 600 делегатів. На відміну від попередніх з'їздів, у Києві серед делегатів широко було представлено чорне духовенство, яке традиційно дотримувалося консервативних поглядів. Головною метою зібрання мало стати винайдення шляхів «відродження православ'я» в імперії. Одночасно також підкреслювалася необхідність ужити найсуворіших заходів проти поширення сектантства й старообрядництва. Так, архієпископ Антоній Волинський

і Житомирський зауважував: «Якщо раніше відпадиння від православної церкви виникало через непорозуміння, невігластво, що було Божою карою за нерадіння пастирів, то тепер воно з'являється з інших причин. У наш час люди стали злими та безчесними, тому пастирі змушені жорстко боротися не з колишніми оманами, а з лихою волею...» [6, арк. 16]. Для того, щоб виявити шкідливість будь-якого сектантського віровчення, на з'їзді майже всім сектам в імперії було надано ретельні характеристики, вироблено спеціальні рекомендації по боротьбі з ними [3, с. 448].

IV Всеросійський місіонерський з'їзд пройшов під гаслом захисту православної віри від наступу сектантства та невір'я. Так, за неофіційною оцінкою, що прозвучала на ньому, на кінець 1907 р. в Російській імперії налічувалось близько 5 млн. сектантів обох статей, окрім близько 10 млн. старообрядців, тобто фактично 10% населення країни. Причому головна частина цього відсотка була носіями нової соціально-культурної традиції, так званого «суспільства модерну», яке локалізувалось у великих промислових районах імперії. До цього варто додати помітну кількість інородців на так званих західних околицях держави: мешканці Польщі, Прибалтійських губерній і Фінляндії, котрі традиційно сповідували римо-католицизм, лютеранство, баптизм, анабаптизм. Більшість із них категорично не сприймали політику русифікації, яку проводила самодержавна влада (провідником була саме Російська православна церква). Кількість сектантів за рахунок відпадиння від православ'я зростала в імперії постійно, незважаючи на протидію місіонерів та застосування адміністративного ресурсу влади [5, с. 202].

На з'їзді було порушено питання і про втрату «благочестя» в народі й необхідності протидіяти поширенню соціалізму серед освіченої молоді, робітників і селян. На цьому ґрунті учасники з'їзду навіть зблизилися з чорносотенними організаціями, що викликало непорозуміння серед певних кіл провінційних місіонерів, які вимагали відповіді на питання: «Кому слугують місії — Христу чи політиці?» [3, с. 448]. Однак подібні голоси були поодинокими. Більшість делегатів виступала за обмеження свободи віросповідання й створення умов, за яких православна церква перебувала б поза впливом Державної думи та Державної ради. Все це відбувалось попри слова на з'їзді тогочасного обер-прокурора Найсвятішого Синоду П. П. Извольського: «В основі ваших суджень повинна лежати воля самодержця, яка висловлена в указі від 17 квітня 1905 р., згідно з яким усім підданам дана свобода віросповідання та публічної молитви. Преклоніть-ся перед цією волею. Імператор назвав цей акт справою миру та любові. Не порушимо ж цей завіт!» [6, арк. 15]. Більшість учасників з'їзду не дослухалася не лише до слів обер-прокурора, а й до закликів митрополита Петербурзького Антонія: «Місія апостольська мусить бути мирною. Мир

та любов — головні засади життя — повинні розповсюджуватися й на во-
рогів» [6, арк. 15].

Зауважимо, що з'їзд розробляв не стільки нові методи місіонерської ро-
боти, скільки політичні рекомендації. Було прийнято лише кілька практич-
них рекомендацій, зокрема про організацію місій при монастирях і військо-
вих частинах. На засіданнях багато говорилося про небезпечність погля-
дів графа Л. М. Толстого і його послідовників — толстовців — і необхід-
ність їх засудити, про розширення антикатолицької, антимусульманської
та антиязичницької місій [3, с. 449]. Найсвятіший Синод затвердив май-
же всі побажання делегатів з'їзду, дозволивши допускати світських осіб
до місіонерської роботи, зобов'язавши монастирі в західних єпархіях бу-
ти центрами боротьби проти римо-католицизму. Місіям надавалося пра-
во створювати місіонерські курси, типографії, склади духовно-моральних
книжок і брошур. Рекомендувалося активно залучати до навчання на мі-
сіонерських курсах дрібних торгівців книжками, облаштовувати кіоски з
місіонерською літературою на вокзалах і пристанях [3, с. 449].

Розвиваючи рекомендації, з'їзд затвердив, згідно з указом Найсвятішо-
го Синоду, «засоби протидії сектантському тиску на православну церкву
і православне населення» [3, с. 449]. Було запропоновано організувати при
церквах братства й гуртки захисників православ'я, створити «народні» мі-
сії на добродійних засадах, у семінарський курс богослов'я ввести
особливий розділ — «Розбір та спростування соціалізму». В усіх школах
посиливалося викладання Закону Божого, причому особливу увагу про-
понувалося звертати на вивчення тих віросповідних положень, які запе-
речували сектанти [3, с. 449].

Саме в цих заходах і полягало політичне значення IV Всеросійського
місіонерського з'їзду, який звернувся до всіх місіонерів та православно-
го духовенства з наполегливим закликком використовувати церковні кафе-
дри й друковані засоби інформації для того, щоб домогтися від влади об-
меження свободи віросповідання в країні. З'їзд закликав їх за будь-яку ці-
ну підтримувати застосування адміністративних методів впливу на насе-
лення, щоб запобігти переходу православних в інші віросповідання, особ-
ливо сектантські. У розвиток цієї ідеї деякі секти було оголошено надзви-
чайно шкідливими для суспільної моралі.

Варто зауважити, що 1910 р. міністерство внутрішніх справ оприлюд-
нило правила, які суттєво звужували функціонування актів 1905–1906 рр.
У 1912–1913 рр. побачили світ два циркуляри, присвячені необхідності су-
воро контролювати сектантів, щоб вони безумовно виконували правила
1910 р. З того часу російська влада знову посилює утиски євангельських
вірян, зокрема розпускалися їхні громади, закривалися молитовні будин-

ки, їх звинувачували в агресивній пропаганді віровчень, звабленні колишніх православних, у пронімецьких настроях та в нелояльності до Російської держави.

Не можна не погодитися з думкою А. Сидоріна, що царат, затягуючи вирішення одного з головних питань, що стримувало суспільний розвиток Росії, а саме: ідеологічного, остаточно затяг петлю на своїй шиї. Те, що відбулося у свідомості мільйонів людей — так звана революція свідомості — перетворилося на реальну буржуазну революцію, а потім на політичний контрпереворот більшовиків, з усіма крайнощами в релігійній сфері й надзвичайлівкою в системі управління. Саме міста як основні епіцентри нової культури модерну, з її елементами новизни думок, норм життя, а також релігійних традицій, стали місцями зміни влади й революційних подій. Помітна частина сектантів із захопленням і оптимізмом сприйняла повалення самодержавства, як пізніше, без особливих заперечень, і Тимчасового уряду, спокусившись вітром свобод і змін перших місяців нової влади [5, с. 204].

1. Історія релігії в Україні / ред. А. Колодний, П. Яроцький: в 10 т. — К. : Світ знань, 1995–2003. — Т. 5 (Протестантизм в Україні). — 2002. — 424 с.

2. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Надтока Г. М. — К. : Знання, 1998. — 271 с.

3. Русское православие: веки истории. — М. : Изд. полит. литературы, 1989. — 720 с.

4. Скворцов В. Миссионерский посох / Скворцов В. — СПб. : Колокол, 1912. — 519 с.

5. Сидорін А. Вплив процесів десакралізації і секуляризації на конфесійну політику держави відносно релігійних течій і сект наприкінці XIX — на початку XX ст. (на прикладі Курської губернії) / Сидорін А. : Електронний ресурс. — Режим доступу : www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/2/07.pdf

6. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (Далі — ЦДІАК України), ф. 442, оп. 638, спр. 178.

7. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 227, спр. 12.

Н. Б. Панас

УДК: 92/355.1(477)/«1919»

ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ПІД КОМАНДУВАННЯМ ГЕНЕРАЛА ОЛЕКСАНДРА ГРЕКІВА

У статті висвітлюються основні здобутки генерала Олександра Греківа в організаційній розбудові Галицької Армії, розкриваються особливості уніфікації структури Збройних сил ЗОУНР.

Ключові слова: Галицька Армія; реорганізація; уніфікація; наказ.